

Kuolinsyitä ja väkilukutauluja

Eino Jutikkalan perintö suomalaisessa väestöhistoriassa

Esitelmä seminaarissa Voipaalassa 30.3.2019

Julkaistu *Sääksmäki*-lehden vuoden 2019 numerossa

Elina Maaniitty

Kiinnostuin väestöhistoriasta heti ensimmäisinä opiskeluvuosinani, ja tämän myötä Eino Jutikkalan (1907–2006) nimi ja teokset tulivat nopeasti tutuiksi. Koska aloitin opinnot syksyllä 2008, en koskaan ehtinyt itse tavata Jutikkalaa, vaan hän on minulle tuttu ainoastaan teosten ja kollegoiden kertomusten kautta. Tässä esitelmässä kerron hieman Jutikkalan perinnöstä suomalaisessa väestöhistoriassa sekä hänen teostensa merkitystä omalle tutkimukselleni.

Ensimmäinen Jutikkalan teos, johon tutustuin, oli *Kuolemalla on aina syynsä – Maailman väestöhistorian ääriiviivoja*. Kirja ilmestyi vuonna 1987 Jutikkalan ollessa 70-vuotias. Teos on populaarihko ja lukijaystävällinen, ja siten edelleenkin aika monen aloittelevan historianopiskelijan ensimmäinen kosketus väestöhistoriaan. *Kuolemalla on aina syynsä* on yleisesitys ja erityisesti globaalien kehityskulkujen osalta siinä vedetään melko runsaasti ”mutkia suoriksi”, mutta tämä on toki ylipäätään tyypillistä populaarihistoriallisissa teoksissa. Kirjalla on kuitenkin paljon ansioita, ja Suomea koskevat osuudet perustuvat pitkälti Jutikkalan omaan, perusteelliseen tutkimukseen. Jutikkala myös viittaa runsaasti eräisiin nuorempiin suomalaisiin väestöhistorioitsijoihin.

Koska teoksen aihepiirin laajuus ja toisaalta melko lyhyt mitta ovat vaatineet melko runsasta yleistämistä ja yksinkertaistamista, on kirjasta löydettävissä joitakin sellaisia näkemyksiä, joita valtaosa tutkijoista nykyisin pitää vanhentuneina. Näin on esimerkiksi sen kohdalla, kuinka Jutikkala arvelee ennen 1800-lukua suhtaudutun lapsiin ja näiden korkeaan kuolleisuuteen. Hän antaa ymmärtää, ettei lapsista välitetty samalla tavoin kuin nykyään koska korkea lapsikuolleisuus oli jokapäiväinen realiteetti, ja että lapsuuteen ylipäätään suhtauduttiin kylmemmin. Tämä selittynee sillä, että esimerkiksi Ranskaa ja Englantia käsitellessään Jutikkala nojaa tässä teoksessa vahvasti sikäläisiin, klassisiin ”suuriin nimiin”, joiden teorioita on sittemmin historian tutkimuksen eri aloilla kritisoitu runsaasti. Uudempi tutkimus esimerkiksi on hyvin eri mieltä lapsiin ja näiden kuolemaan suhtautumisen historiasta, etenkin sen johdosta, että lähdemateriaalin käyttötavat ovat monipuolistuneet.

Yleisesti ottaen pidän *Kuolemalla on aina syynsä* -teosta kuitenkin varsin ansiokkaana, ja se toimii edelleen hyvänä ja monipuolisena tutustumiskeinona historialliseen demografiaan. Onhan alaotsikonkin mukaan kyse ääriviivoista.

Entä Jutikkalan muu väestöhistoriallinen tuotanto? Jutikkala ehti tehdä väestöhistoriankin suhteen erittäin pitkän uran; hän lienee päätenyt alan pariin jo väitöskirjavaiheessaan tutkiessaan kartanolaitosta, maanomistusoloja ja asutusta, sekä sittemmin paikallishistoriallisissa tutkimuksissaan. Jutikkala julkaisi vuonna 1939 teoksen *Hämeen väestöolot Uudenkaupungin raubasta taulustolaitoksen alkun (1721–49)*; ilmeisesti tämän pohjalta laajennettuna on tehty vuonna 1945 julkaistu saksankielinen teos Suomen väestöstä 1721–1749. Pienestä koostaan huolimatta kirja on erittäin perusteellinen. Sen varsin runsas tilastomateriaali on erittäin käyttökelpoista edelleen.

Jutikkala sai ajan mittaan vankan aseman suomalaisessa väestöhistorian tutkimuksessa, ja väestökysymykset näkyivät hyvin paikallishistorioiden väestöoloja käsittelevissä osioissa ja muutenkin Jutikkalan tutkimusaiheissa. Hän julkaisi lukuisia tutkimuksia näistä teemoista, ja koska monia artikkeleita on ilmestynyt erilaisissa kansainvälisissä julkaisuissa, on osaa niistä hankala jäljittää. Jutikkalan väestöhistoriallinen tuotanto onkin todella laaja, missä näkyy poikkeuksellisen pitkän uran suoma mahdollisuus pitkäjänteiseen työskentelyyn.

Tyypillisesti Jutikkalan väestöhistoriallisissa teoksissa on tehty valtavasti pikkutarkkaa, aikaa vievää lähdeytötä ja taulukot ovat siksi varsin informatiivisia. Väestökysymyksiä ei käsitellä erillisinä vaan ne sidotaan hyvin muihin teemoihin kuten maanomistukseen, kulttuurisiin perherakenteisiin ja henkilöhistoriaan. Hyvä esimerkki tällaisesta käsittelevästä on vuonna 1957 julkaistu eripainos Hämeen historian toisesta osasta, *Väestö ja yhteiskunta*.

Jutikkala oli väestöhistoriallisia teemoja tutkiessaan Suomen kontekstissa ajan hermolla, jopa aikaansa edellä. Vaikka niitä toki oli tutkittu aiemminkin, nousi laajempi innostus väestöhistoriaa kohtaan pintaan kansainvälisesti etenkin 1960- ja 1970-luvuilla, pitkälti brittiläisten ja ranskalaisten tutkijoiden johdolla. Tällöin Suomessakin näitä aiheita alettiin tutkia lisää. Erityisesti on syytä mainita Oiva Turpeinen, joka on hyvin merkittävä hahmo kotimaisella väestöhistorian kentällä, ja hieman myöhemmin uransa aloittanut Kari Pitkänen. 1980-luvulla oli myös kansainvälisesti runsaasti demografiainnostusta, ja 1990-luvulla koettiin jälleen merkittävä aalto, jolloin alaa uudistettiin paljon. Tähän liittyi melko kiivaitakin kiistoja esimerkiksi demografisista selitysmalleista.

Väestöhistorian alan muutoksista ja Jutikkalan teosten relevanssista nykytutkimukselle sopinee esittää muutamia huomioita. Jutikkala, kuten muutenkin suomalaiset väestöhistorioitsijat, ovat perustaneet tutkimuksensa 1700-luvun ja 1800-luvunkin osalta pitkälti väkilukutauluihin. Ne ovat standardisoituja, taulukkomuotoisia esityksiä, joita tehtiin seurakuntien juoksevan väestökirjanpidon eli kuolleiden, syntyneiden, vihittyjen ja muuttaneiden listojen perusteella. Väkilukutauluja tehtiin vuonna 1749 perustetun *Tabellverketin* eli *Taulustolaitoksen*, Ruotsin väkilukua ja väestön tilaa seuranneen toimielimen käyttöön. Seurakunnissa oli aiemminkin pidetty kirjaa väestöstä, mutta Taulustolaitoksen perustamisen jälkeen ne velvoitettiin kirjaamaan huomattavasti aiempaa tarkempia tietoja, vainajien kohdalla muun muassa tarkka ikä ja kuolinsyy. Näiden listojen pohjalta täytettiin väkilukutaulut, jotka sitten lähetettiin Taulustolaitokselle Tukholmaan; Taulustolaitos puolestaan kokosi saamiensa materiaalin perusteella koko valtakuntaa koskevat tiedot.

Väkilukutaulut ovat hyvin selkeitä ja sen vuoksi käteviä suurten tietomassojen suhteellisen nopeaan tutkimiseen, mutta niistä on saatavissa informaatiota hyvin paljon vähemmän kuin alkuperäisistä luetteloista. Itse olen käyttänyt niiden sijasta pääasiassa listamuotoisia kuolleiden luetteloita; niistä on löydettävissä jokaisen vainajan kohdalla – vaikka toki kirjaajien huolellisuudessa on paikkakuntakohtaisia eroja – nimi, asema, ikä, kuolin- ja hautauspäivä, asuinpaikka ja kuolinsyy. Väkilukutauluista ei sen sijaan selviä esimerkiksi yksittäisten vainajien ikiä tai kuoleman tarkkaa ajankohtaa, sillä menehtyneet on ryhmitelty taulukoiden sarakkeisiin sukupuolen ja ikäryhmien mukaan. Niinpä niiden perusteella ei pysty tutkimaan sellaisia yksityiskohtaisempia asioita, joihin kuolleiden luettelot antavat mahdollisuuden. Tällaisia ovat esimerkiksi yksittäiset henkilöt, tarkat kuoliniät ja ikäjakaumat suhteessa sosiaaliseen asemaan tai vuodenajan vaikutus kuolleisuuteen. Lisäksi kuolinsyyt on väkilukutauluissa ryhmitelty, ja niihin on kirjattu vain yleisimmät kuolinsyyt, monet niistä useamman taudin ryhmään. Varsinaisista kuolleiden luetteloista löytyy paljon suurempi määrä kuolinsyitä, mikä kertoo enemmän myös tautikäsitysten ja diagnostiikan historiasta. Toisaalta esimerkiksi Jutikkala on tutkimuksissaan paikannut näitä väkilukutaulujen puutteita käyttämällä myös yksittäisten sukujen tietoja, jolloin hänen on ollut mahdollista jakaa tutkittavia henkilöitä esimerkiksi syntymäkohortteihin ja seurata näiden elinaikoja hyvin kiinnostavasti. Väkilukutaulujen käyttöä ei muutenkaan voi pitää tutkimuksen arvoa tai laatua vähentävänä tekijänä; se on pitkälti välttämätöntä, kun käsitellään suuria tietomassoja.

Jutikkala teki tutkimuksensa aikana, jolloin oli vielä mahdollista tehdä suuritöisiä ja kattavia ”magnum opuksia” hyvin laajoistakin aiheista. Näin ei historian tutkimuksessakaan oikein enää ole. Kuten tieteissä yleisestikin, myös väestöhistoriassa edetään koko ajan pirstaloituneempaan suuntaan; tieto lisääntyy niin nopeasti, että tutkijat keskittyvät yhä tarkemmin rajattuihin teemoihin. Myös artikkelijulkaisemisen

painottuminen esimerkiksi rahoitushauissa ohjaa lyhyempään käsittelymuotoon. Väestöhistoriassa rajatumpiin aihealueisiin siirtyminen näkyy erityisesti siinä, että osataan ottaa huomioon yhä monipuolisempia tekijöitä ja niiden myötä luodaan erilaisia, limittäisiä selitysmalleja. Uudemmassa tutkimuksessa tunnustetaan yhä enemmän se, että harvoin suurille kehityslinjoille todellisuudessa on löydettävissä yksittäisiä, selvästi määriteltävissä olevia taustatekijöitä. Hyvä esimerkki tästä muutoksesta on niin sanotun demografisen transition käsittely tutkimuksessa. Vuonna 1997 ilmestyneessä teoksessaan *Tie perinteisestä modernin yhteisön kuolleisuuteen Pohjois-Savossa* Jutikkala toteaa seuraavasti:

”Demografisella transitiolla” on väestöhistoriassa tarkoitettu kehityksen ”ylimenovaihetta, jonka kuluessa esi-industrialistisen ajan korkeat kuolleiden ja syntyneiden suhteellista määrää osoittavat luvut pysyvästi alenevat”. Perinteistä kautta voisi nimittää esilääketieteelliseksi vähintään yhtä oikeutetusti kuin esi-industrialistiseksi sillä elintason nousuakin tärkeämpää oli lääkekinnän ratkaiseva edistyminen. Viime vuosisadan loppupuolella ja vielä 20. vuosisadan alussakin merkittävin muutos oli kuolleisuuden aleneminen aivan uudelle tasolle syntyvyyden jyrkän alenemisen ajoituksessa myöhemmäksi.¹

Näin yksinkertaistavaa ja varmaa kieltä ei enää nykytutkimuksessa käytettäisi. Uudempi demografian tutkimus korostaa taustalla vaikuttaneiden tekijöiden laajaa kirjoa sekä ennen kaikkea alueellisia eroja. Euroopan, sen eri alueiden ja yksittäisten maidenkin sisällä on ollut hyvin suuria eroja siinä, kuinka demografiset olot ovat muuttuneet ja mistä syistä. Alan sisällä on kiistely alan runsaasti siitä, kumpi on ollut demografisessa transitiossa merkittävämpi tekijä, syntyvyyden nousu vai kuolleisuuden lasku. Tähän ei ole saatu mitään tyhjentävää vastausta, eikä sellaista oikeastaan enää etsitäkään. Myös Jutikkalan teesi lääketieteen vaikutuksesta on hyvin yksioikoinen. Erilaisia tekijöitä, joita on nostettu keskusteluun demografista transitiota tutkittaessa, ovat muun muassa ravitsemukselliset muutokset, hygienian paraneminen, taloudelliset seikat, epidemioiden aiheuttamien kuolleisuuspiikkien väheneminen sekä ilmastossa tapahtuneet muutokset. Lisäksi tällä kentällä toimivien tutkijoiden piiri on laajentunut huomattavasti; tutkijat edustavat hyvin erilaisia tutkimussuuntauksia tai jopa tieteenaloja. Tämä tuo hyvin hedelmällisiä näkökulmia mutta voi myös aiheuttaa ristiriitoja. On melko tavallista, että tutkijat korostavat oman erikoisalansa teemojen merkitystä, eli taloushistorioitsijat pitävät taloudellisia selitysmalleja keskeisinä, lääketieteen historian tutkijat painottavat lääketieteen kehitystä ja niin edelleen. Yhä enemmän onneksi tehdään monitieteistä tutkimusta yhdessä ja pyritään monien toisiinsa vaikuttaneiden tekijöiden tarkasteluun. Lisäksi teknologia mahdollistaa aivan erilaisten datamassojen käsittelyä kuin aiemmin; tämän johdosta olen hyvin toiveikas tieteenalan tulevaisuuden suhteen.

¹ Jutikkala, Eino, *Tie perinteisestä modernin yhteisön kuolleisuuteen Pohjois-Savossa*. Snellman-instituutti, B-sarja 40. Snellman-instituutti, Kuopio 1997. s. 7.

Toki Jutikkalakin ottaa teksteissään huomioon sen, että väestöhistorialliset – tai ylipäätään historialliset – kehityskulut eivät ole yksinkertaisia. Häneltä löytyy mainioita havaintoja esimerkiksi eroista syrjäseutujen ja vanhojen rintamaiden väestöoloissa; tässä on paljon sellaista, mistä nykytutkimus on samaa mieltä.

Kuolinsyiden ja niiden tulkinnan piirissä on joitakin sellaisia asioita, joista en itse välttämättä ole aivan samaa mieltä kuin Jutikkala. Nämä ovat kysymyksiä, joista keskustellaan tauti- ja lääketieteen historian parissa jatkuvasti, sillä esimerkiksi 1700-luvulla käytetyt, pitkälti oireenmukaiset kuolinsyyt ovat usein hyvin hankalia tulkita. Tautihistoriasta saadaan koko ajan uutta tietoa, sekä arkistoaineiston että arkeologisten jäänteiden kautta, ja niinpä tutkimusalalla tapahtuu merkittäviäkin muutoksia.

Näkisin Eino Jutikkala tehneen, muutaman myöhemmän tutkijan ohella, erittäin perusteellisen pohjatyon suomalaisesta väestöhistoriasta. Uudempi tutkimus voi rakentaa tämän päälle tutkimalla tarkempia detaljeja, käyttämällä erilaisia näkökulmia ja toisinaan myös kritisoidulla. Jutikkalan tutkimukset ovat kiistatonta ”peruskauraa” alan tutkijalle, ja suuri osa niistä on täysin relevanttia ja edelleen käytettävissä olevaa. Erityisesti pidän arvostettavana sitä, kuinka kauan ja pitkäjänteisesti Jutikkala teki töitä näiden teemojen kanssa; ainakin 1930-luvulta 1990-luvun lopulle. Tällaisessa ajassa ehti kertyä valtava kokemus erilaisista aineistoista, niiden käsittelystä ja myös ajatustenvaihdosta kollegoiden kanssa niin kotimaassa kuin paljon laajemminkin. Tämä osaaminen todella näkyy hänen tutkimuksissaan. Uran loppuvaiheiden teoksissa on lähdekritiikissä ja tulkinnoissa havaittavissa pitkstä kokemuksesta huolimatta myös nöyryyttä, johon voi suhtautua varsin ihailien. Jutikkala pyrki korjaamaan tutkimuksiaan ja oli valmis huomioimaan uudet näkökulmat.